

Romaner om galskap

Jeg har sett lidelsen og fortvilelsen hos hjelperne så vel som hos pasienter og pårørende, og har blitt allergisk både overfor sort-hvite beskrivelser og romantisering av galskap. Derfor var jeg spent for å lese lesningen av disse to romanene.

TEKST

Arne Repål

PUBLISERT 5. mai 2011

PSY
KOL
OGI

Med ulik koloritt: Lars Amund Vaage og Beate Grimstad (bildet) har begge skrevet romaner om galskap.

Foto: Forlaget Oktober

Da Tidsskriftet spurte om jeg kunne anmelde to romaner som begge handler om psykisk helsevern og psykisk lidelse, var jeg usikker på om jeg skulle si ja. Jeg har jobbet mange år i psykisk helsevern og sett feltet fra pasientens, miljøpersonalets, terapeutens og helsebyråkratens side. Mange års arbeid med pårørendegrupper har bidratt til å utvide perspektivet. Mine erfaringer har selvsagt farget meg. Mitt bilde av galskap og annerledeshet, og av faget psykiatri, er sammensatt og motsetningsfylt. Jeg er blitt allergisk overfor sort-hvite beskrivelser, så vel som romantisering av galskap, for jeg har sett lidelsen og fortvilelsen hos hjelperne så vel som hos pasienter og pårørende. Jeg har sett hvordan annerledeshet virker skremmende og ekskluderende. Selv har jeg kjent på smerten av ikke å strekke til i situasjoner der andre mente at dét burde man. Jeg har kjent på makt så vel som avmakt.

«Eli slåss med de samme personene som hjelper henne. Hun kjemper mot tvangsmedisinering, men ser at medisiner også kan være til hjelp for henne»

Min skepsis til å anmelde to romaner som omhandler emnet, bunnet nok først og fremst i en bekymring for at bøkene i for stor grad skulle avstå fra å beskrive mangfoldet, at de skulle bli for enkle i beskrivelsen av det komplekse, at de skulle provosere mer enn å skape undring, fastslå mer enn å åpne opp. Når jeg likevel har tatt på meg oppgaven, er det fordi det er både spennende og nødvendig at temaet berøres litterært. Det er ingen grunn til å overlate beskrivelse av galskap til fagfolk alene. Så la meg skride til verket.

Mangfoldig litteratur

Romanene som anmeldes her er *En dåre fri* av Beate Grimrud og *Skuggen og dronninga* av Lars Amund Vaage. Skjønnlitterære bøker om galskap er ikke av ny dato. En rask leting i egne bokhyller førte til gjensyn med flere tidligere anskaffelser. Av eldre dato kan nevnes Anton Tsjekhov sin bok *Sjette avdeling* hvor handlingen er lagt til sinnssykeavdelingen ved et sykehus i tsartidens Russland. Her forsøker doktor Ragin å overbevise en pasient som lider av forfølgelsesvanvidd om at tapet av ytre frihet ikke betyr noe så lenge man har en følelse av indre frihet. Resultatet blir ikke helt som forventet.

En roman jeg har referert til i egne bøker er islendingen Einar Már Guðmundssons sorgmuntre bok *Universets engler*. Boken beskriver hvordan det er å leve med en psykotisk lidelse, sett og formidlet av den som rammes av lidelsen. Dette er gjort med stor innlevelse og ikke uten humor. Samtidig er romanen skrevet av en som selv har sett lidelsen på nært hold; forfatterens bror hadde en schizofrenilidelse og tok sitt eget liv.

I sin bok *Anna* beskriver David Reed (pseudonym) gjennom dagboknotater hvordan forfatterens ektefelle med støtte fra en av R. D. Laing sine medarbeidere prøvde å kjempe mot lidelsen utenfor de tradisjonelle behandlingstinstitusjonene. Hun endte også med å ta sitt eget liv. Romanen «Gjøkeredet», skrevet av Ken Kesey, var et oppgjør med den tradisjonelle psykiatrien i USA. Den var inspirert av forfatterens vakter ved et psykiatrisk sykehus på 1960-tallet. Kanskje er den mest kjent gjennom filmen «Gjøkeredet» med Jack Nicholson i hovedrollen. Film ble det også av Francis Scott Fitzgeralds bok *Tender is the Night*. Romanen er sterkt påvirket av forfatterens kone Zelda Fitzgerald sine mange psykiske sammenbrudd og opphold på psykiatriske institusjoner. Boken kan langt på veg også leses som en ulykkelig kjærlighetshistorie.

Her hjemme er psykisk lidelse berørt i romaner av Amalie Skram (*Professor Hieronimus* og *På St. Jørgen*) og i *De vindskeive* av Carl Frederik Prytz, for å nevne to forfattere. Disse

romanene har alle selvbiografiske trekk. Av nyere selvbiografiske bøker kan nevnes *I morgen var jeg alltid en løve* og *Unyttig som en rose* av Arnhild Lauveng.

Det er altså skrevet mange romaner og biografier om galskap, mange nok til å snakke om en egen litterær sjanger. I form spenner de vidt, fra bitende satire og systemkritikk til vare skildringer av annerledeshet, ensomhet og lengsel. De viser også at romaner om annerledeshet kan vinkles svært forskjellig. Som fagperson er det vanskelig å lese slike bøker uten å jakte på det individuelle og eksistensielle. Har bøkene en stemme som når frem og åpner opp? Får de meg til å se ting jeg ikke før har sett, forstå ting jeg ikke før har forstått?

En dåre fri

Hovedpersonen i *En dåre fri* er 39 år gamle Eli som har vært inn og ut av psykiatriske klinikker de siste 18 årene av sitt liv. Hun bor for seg selv. Av yrke er hun forfatter, dramatiker og filmskaper. Hun begynte å høre stemmer da hun var seks år gammel. Den første, som kaller seg Espen, fremstår som en hjelper. Siden skal det bli flere av dem. De bærer alle navn som begynner på E, men ikke alle vil henne vel.

Romanen gir en realistisk skildring av kampen mange pasienter opplever for å opprettholde et normalt liv. På tross av sine stemmer, sine stemningssvingninger, sitt rusmisbruk og sine hyppige opphold på psykiatriske klinikker, lykkes Eli som forfatter. Boken beskriver i korte trekk elementer av behandlingen, oppholdene på klinikken, forholdet til terapeuter og til miljøpersonale. Bildet som beskrives, er oppdatert og nyansert. Eli slåss med de samme personene som hjelper henne. Hun kjemper mot tvangsmedisinering, men ser at medisiner også kan være til hjelp for henne. Hun deltar på kurs for stemmehørere.

Hjelperne er ikke bare onde. Det psykiatriske sykehuset er ikke bare en fiende. Men først og fremst gir boken oss et realistisk bilde av personen Eli og hennes kamp for å overleve. Den kampen er det mulig å kjenne seg igjen i, selv om Eli har mer å kjempe mot enn de fleste av oss. Skulle jeg være kritisk til noe måtte det være at Eli lykkes så over all forventning som kunstner på tross av de massive problemene som beskrives.

Stemmehøring har for øvrig tidligere vært ansett som et hovedsymptom på psykisk lidelse. Det trenger det ikke være. Nyere forskning har vist at stemmehøring er langt mer utbredt enn man før trodde. Det avgjørende er hvordan den som hører stemmer, forholder seg til dem. Grimsrud skal ha all ære for å ha gitt denne kampen et litterært språk som jeg tror mange stemmehørere og behandlere vil kjenne seg igjen i.

Skuggen og dronninga

Lars Amund Vaages roman handler om Mikal som i voksen alder reiser tilbake til hjembygden hvor han møter igjen bestemoren Sara, som for mange år siden, på samme måte som sønnen Samson, var innlagt på sinnssykehus et sted på Vestlandet. Boken er delt opp i ulike fortellinger med tilbakeblikk på det som hendte. Gjennom fortellingene får vi et bilde av skjebnen til Sara og Samson, deres vrangforestillinger, deres forhold til

andre i bygda og deres møter med sinnssykehuset. Det siste er beskrevet som svært traumatiske opplevelser: «Men Sam gløymde ho ikkje. Ho visste kor han var, og ho visste kva dei gjorde med han. Det var sprøyte og tablettane og dei lysande slaga mot tinningane.»

Det siste henviser til ECT-behandlingen. Det er lite menneskelighet å spore i Sara og Samson sine møter med sinnssykehuset. De er der på grunn av sin annerledeshet. De skal brytes ned for å bli som de andre i bygda.

I et møte i nåtid med overlegen ved sinnssykehuset opplever Mikal, som selv er utdannet lege, at overlegen helst vil bortforklare det som i sin tid hendte der. Det hadde vært spennende å få vite mer om avdelingsoverlegens syn på det gamle sinnssykehuset, hans syn på asyltet som et fristed i kontrast til det Sara og Samson opplevde. Her får vi bare noen korte refleksjoner.

For meg blir *Skuggen og dronninga* en sterk, men likevel noe ensidig skildring av alt det negative ved det gamle asyltet. Skildringen av hjelperne som de onde og uforstandige tilfører meg ikke noe nytt. Det hadde vært mer spennende om forfatteren hadde stilt spørsmål ved hvorfor det var slik. Fantes det ikke nyanser? Det er mulig jeg som leser blir for farget av den litt ensidige fremstillingen og mister noe av det mer vare og såre ved skildringen av Sara og Samson sine historier og forholdet mellom dem. Enkelte steder stusser jeg også litt over språket, som når forfatteren skriver om Mikal at: «Endå om han var lege ville han ikkje vera der når augo hennar slokna. Han hadde ikkje lyst.» For meg blir det litt spesielt å bruke ord som «lyst» om det å være til stede ved sin bestemors dødsleie.

Gjenspeiler endringer

De to romanene skiller seg fra hverandre på flere måter. Den største forskjellen er kanskje at *Skuggen og dronninga* skildrer det gamle asyltet i Norge, mens *En dåre fri* foregår i nåtid og beskriver det psykiske helsevernet i Sverige. Her har nok forskjell i tid mer å si enn forskjell i geografi. Ut fra at fortellingene foregår i ulike tidsepoker gjenspeiler dette også endringer i behandlingstilnærming og forståelse av psykiske lidelser. Når det gjelder det siste, er det nok Beate Grimrud som for meg lykkes best med å skape innsikt i hva alvorlig psykisk lidelse innebærer. Jeg får et nærere og mer nyansert bilde av Eli enn av Sara og Samson. Det kan også skyldes at Grimrud lar hovedpersonen selv føre ordet, mens Vaage skriver i tredjeperson. Grimrud er også mer nyansert i sine skildringer av ulike sider ved behandlingen. Hos henne er ikke tvang bare negativt, Eli er ikke bare et offer, behandlerne er ikke ansiktløse eller bare ondskapsfulle. La meg gi et eksempel på hvordan samme situasjon skildres forskjellig:

Skuggen og dronninga s. 95

Til sist sende dei henne på sjukehuset på grunn av det ho hadde sagt. Dei stengde henne inne og gav henne tablettar ho ikkje kunne svelgja. Tablettane tvinga dei i henne og ho blei lam i tunga. Stemma verka ikkje lenger. Ho kjende ikkje tankane sine att. Då snakka ho ikkje med seg sjølv, for ho kom

ikkje på noko. Ingen ord kom ut av hovudet. Ingen forteljingar la seg på tunga. Ingen setningar trilla frå bakhovudet og fram til strupen. Inga soger bobla opp frå magesekken. Hjarta slo ikkje vilt og hardt. Gleda lo ikkje og stengde derfor ikkje redsla ute. Ingen englar eller svarte dyr viste seg for augo. Berre skodde dala ned i tankeheimen. Sara sat i ei krå og tagde, og då kom dei til henne og sa ho var frisk.

En dåre fri s. 352

Jeg er uvillig til å ta medisinene, men de tvinger meg. Jeg kjenner meg ikke igjen i deres beskrivelser av meg. Tenker at alt er til for å kunne medisinere meg. Så fort beslutningen om ytterligere tre måneders tvangsbehandling er gått gjennom, slipper de litt på restriksjonene. Jeg får gå ut alene, bare jeg sier hvor, og når jeg kommer tilbake.

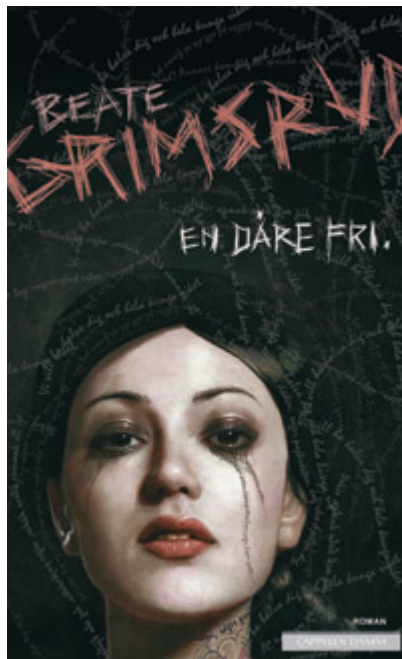
Sakte hentes jeg inn i meg selv. Sakte leges sprekken i hodet. Og en dag er Erik ikke lenger meg. Skyer av hverdagslige stemmer trenger gjennom. Jeg har sunket inn i meg selv. Det føles som en befrielse. En ny start. Jeg har blitt den første. Den som bestemmer. En dag er det jeg som skal bestemme alt.

Mestrer tross motgang

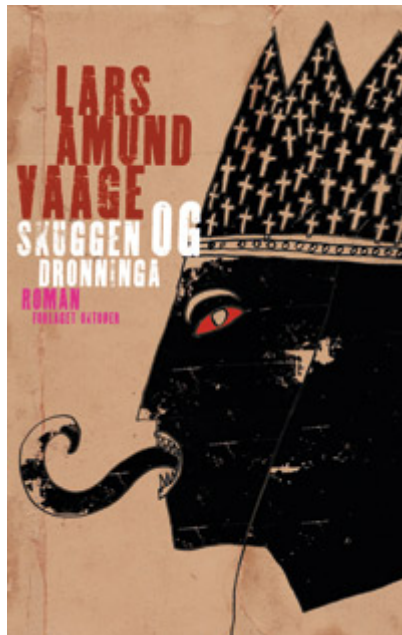
En annen forskjell mellom de to romanene er at hovedpersonen hos Beate Grimrud på tross av sine alvorlige psykiske plager lykkes som forfatter. Hun blir ikke bare et offer, men en kvinne som mestrer tilværelsen på tross av mye motgang. Jeg lar Eli bokstavig talt få siste ordet. Hun sitter og lytter til stemmene sine (Espen, Emil og Erik), som prøver å fortelle henne at hun ikke kan stole på behandlerne, at hun skal nekte å ta imot behandling:

«Vi tar ikke den diskusjonen nå», svarte jeg. «Jeg spurte bare Kajsa hvordan det gikk. Jeg tenkte å si til henne at om hun syns leiligheten er som et bur, så er det bare å endre innstilling. Livet kommer innenfra, og det fins de som har levd rikere liv på mindre tumbleplass enn dette.» «Avdelingen er et bur», sier Erik. «Ingen kan tenke skarpe tanker der.» Der tar han feil, jeg har skrevet flere romaner der.

repaal@online.no

Beate Grimsrud | **En dåre fri**, Cappelen Damm, 2010. 510 sider

Lars Amund Vaage | **Skuggen og dronninga**, Forlaget Oktober, 2010. 153 sider

Teksten sto på trykk første gang i Tidsskrift for Norsk psykologforening, Vol 48, nummer 5, 2011, side 471-473

TEKST

Arne Repål, spesialrådgiver OU, Klinikk psykisk helse og rusbehandling, Sykehuset i Vestfold HF. Spesialist i klinisk psykologi.